

Szabó Tibor

· SZTE, JGYPK

· Alkalmazott Társadalomtörténeti Tanszék

· szabo@jgypk.u-szeged.hu

A MAGYAR POLITIZÁLÁSI TECHNIKA ÉS TÖRTÉNETI GYÖKEREI¹

Hungarian Political Technique and its Historical Roots

Van-e a magyar politizálási technikának meghatározott stílusa, vagy olyan, mint akármelyik európai? A mai pénzügyi-gazdasági-politikai válságot elemezve láthatjuk, hogy a magyar identitás, morál és politikai kultúra szorosan kapcsolódik a politikai kommunikáció jellegéhez. Ha időben visszafelé haladva elemezzük a magyar politikai elit kommunikációját, azt láthatjuk, hogy arra már az 1989-es rendszerváltás után is jellemző volt a sérelmi politizálás, az elit elkülönülése a néptől, az erős hatalomkoncentrációra való törekvés, az ellenségtől körülvett ország képzete. Olykor, kivételes esetekben (lakitelki találkozó, kerekasztal-tárgyalások, Bibó Emlékkönyv) a megegyezésre való törekvés pillanatai látszanak. Azonban Bibó István kiváló érzéssel mutatta be, hogy a 20. század első felében is jellemző volt már a konfliktusos magyar politizálás, a „valóságos élményből” származó „politikai hisztéria”.

Kulcsszavak: válság, globalizáció, kommunikáció, sérelmi politizálás, konszenzus, identitás, Bibó István

Vajon van-e folyamatosság a politikai események kezelési technikájában a magyar politikai életben? Vannak-e (és ha igen, akkor milyen) előzményei a konszenzusra törekvésnek vagy a konfliktusos politizálási stílusnak és politikai kultúrának Magyarországon? Lehet-e ebből általános következtetéseket is levonni a kelet-közép-európai országok politizálási stílusára vonatkozóan? Ezekre a kérdésekre keresünk választ a következőkben.

Miért van az ugyanis, hogy a választópolgár sokszor úgy érzi, a politikai technikák, a politikai kommunikáció nem segíti, hanem nehezíti az ügyek meg-

¹ Az *Elmélet – történet – kísérlet* rovatban közzétett első négy tanulmány, Szabó Tibor, Tóth I. János, Karikó Sándor és Lurcza Zsuzsanna dolgozata, a Pannon Egyetemen 2012. június 1-jén, Veszprémben rendezett nemzetközi tudományos konferencián (Válság, kommunikáció és etikai válaszok) elhangzott előadások szerkesztett változatai. Véry Dalma tanulmánya tematikailag illeszkedik a jelölt dolgozatok sorába.

értését? Különösen így érzi ezt kiélezett válsághelyzetben (mint éppen ez a mai), amikor nagyon fontos lenne a demokratikus részvétel az ügyek kezelésében. Amikor a pártok pártszövetségben vagy ellenzékben politizálnak, kritikai hangot ütnek meg a kormánypárt(ok)kal szemben, amikor viszont ők kerülnek hatalomra, azt hangoztatják, hogy tévedhetetlenek, nem követnek el hibát. A kormányon lévő pártok szinte sohasem ismerik be saját tévedésüket, ez nem része politikai kommunikációjuknak, míg az ellenzék kritikái éppen ezekre mutatnak rá. Általában ezért keltenek szimpátiát irántuk a választópolgárok. Ez utóbbi – abban a reményben, hogy majd az újak önkritikusak lesznek a hatalmon is – megszavazza őket. Akkor azonban az egész kezdődik újból előlről. Lehet-e másként? Hogyan alakult ki ez a helyzet Magyarországon? Erre mutatunk rá néhány példával Magyarország 1945 utáni történelméből és keressük, hogy van-e hasonló jelenség más országokban is.

1. A JELEN

A 2008-ban az Amerikai Egyesült Államokból kiindult pénzügyi, majd gazdasági válság hamarosan átterjedt szinte az egész világra. Az „új világrend” globális viszonyai között ennek a válságnak a dimenziói korábban nem tapasztalt mértékben hatottak és hatja át a pénzügyi világot, a gazdaságot, a politikát, a politikai kultúrát, a morált, egyszóval az emberek mindennapjait. Az aszimmetrikus interdependencia, a kölcsönös és egyenlőtlen viszonyokon alapuló, növekedéscentrikus új világrendszer következtében ez a válságos léthelyzet különböző mértékben hat az egyes országokra. Ennek mértékét elsősorban a nemzetközi politikai, gazdasági és pénzügyi rendszerben az adott ország által elfoglalt hely és az ország történelmi körülményei jelentősen befolyásolják.

Az olyan félperiférián élő országokat, mint a kelet-közép-európai országok, és különösen Magyarország, a válság bizonyos vonatkozásban igen mélyen érintette. Az utóbbi esetében a 2008-ban kialakult válság egy olyan országot ért el, amelynek már korábban is számos gazdasági, politikai, morális és identitásbeli deficittel kellett megküzdenie. A jelenlegi válság kommunikálásában pedig olyan elemeket lehet felfedezni, amelyek a magyar politizálásnak korábban is jellemzői voltak.

1.1. A MAI VÁLSÁG RETORIKÁJA ÉS KOMMUNIKÁLÁSA

A politika első reagálása a válságra a „fülkeforradalomra” való hivatkozás volt. A 2010-es választásokon 2/3-os szavazatot szerzett párt(ok) retorikája szerint kettős hátrányt okozó válságot kellett kezelniük. Egyrészt – s ez minden előző kormányváltás retorikája is volt – az előző kormány helytelen gazdaságpolitikáját

kellott kiigazítani, másrészt pedig szembe kellett nézni az akkorra már elhatalmasodott nemzetközi pénzügyi és gazdasági válsággal. Erre a kormányzat erőltetett jogi és közigazgatási átalakítási programot kezdett meg: az Országgyűlés a régi időket idéző „törvény-gyárrá” alakult át, amelynek egyik állomása volt csupán az „új alaptörvény”, az új alkotmány létrehozása. Ezek az új törvények áthatották az ország szinte minden lényeges területét, az önkormányzatoktól az iskolarendszereken át egészen a média és a bírósági szervezet átalakításáig.

A mélyreható átalakítás során a kormányzatnak nem volt jogi kontrollja. Ez alatt azt értjük, hogy a lemondásra kényszerült köztársasági elnök (az átalakítás „motorjaként” működve) nem ellenőriztette jogászokkal azt, a naponta több törvényjavaslat elfogadása vajon ütközik-e alapvető európai jogba. A kialakult és konfliktusos helyzetért elsősorban tehát a köztársasági elnök felelőssége állapítható meg, hiszen az elfogadott törvények egy része nem volt EU-konform. Emiatt Magyarországot egyre több figyelmeztetés, majd elmarasztalás érte. Az ezekre való reagálás és az Európai Unióval kialakult konfliktusos (és bizonyos pillanatokban válságos) helyzet kormánypárti kommunikációja elméleti szempontból igen tanulságos.

A kormánypártok – a megtámadtatás ürügyén – azt a retorikai fogást alkalmazták, hogy ha a helyzet így áll, hogy az EU részéről megtámadtak minket, és nem engedik az ország, a közigazgatás, a média, a bíróság, az MNB stb. átalakítását „magyar módon”, a „saját utunkon” elvégezni, akkor „szabadságharcot” kell folytatni mindenki ellen, aki ellenünk van. A miniszterelnök 2011. március 15-i beszéde ezt egyértelművé tette, amikor – paradox módon az EU akkori soros elnökeként – a tömeg éljenzése közepette kijelentette, hogy „nekünk nem fognak Brüsszelből dirigálni”, mi a saját utunkat fogjuk járni. Az EU által kifogásolt törvényi és jogi változtatásokra nem vagy csak későn reagált a kormányzat, ami miatt szankciókat kezdeményezett az EU. A kormánypárti reagálás erre az volt, hogy Magyarországot pellengérré kívánják állítani, „példát akarnak velünk statuálni”, „bűnbakot” csináltak belőlünk, hiszen más országok (Görögország vagy Spanyolország) esetében ugyanezek az eljárások semmilyen következményt nem hoztak magukkal. Hasonló (ha nem is azonos) módon reagál más kelet-közép-európai ország is az őket ért bírálatokra: „pont bennünket, szerbeket?”, „pont velünk csinálják ezt, horvátokkal?” és „mi lengyelek, mit követtünk el, hogy velünk így bánnak”? „Nem fogjuk engedni”, „tiltakozunk” stb.

1.2. A VÁLSÁG KEZELÉSÉNEK TECHNIKÁI

Amikor már elengedhetetlen volt az Európai Unió által kért változtatások bevezetése és a magyar Országgyűlés általi újbóli megszavaztatása, akkor erre néhány esetben mégis sort kerítettek. Továbbra is kifogásolták viszont az Európai

Parlamentben a Magyarország kötelelességzegéséről lezajlott vita hangnemét és politikai stílusát, a kommunikációs államtitkár pedig végig támadta retorikájában azokat, akik – szerinte illetéktelenül – be mertek avatkozni az Európai Unió egyik tagállamának belügyeibe. Mindez pedig annak az árnyékában, amikor a pénzügyi és gazdasági világválság miatt Magyarország külső pénzügyi támogatásra szorult. Az IMF-hitelek kapcsán pedig további nemzetközi konfliktusokba bonyolódott a jelenlegi jobboldali kormány. A válságkezelés technikája egyelőre tehát a retorikára, illetve újabb belpolitikai lépésekre korlátozódott. Ezek közé tartozott az újabb adók bevezetése, amelyek révén valamelyest csökkenteni kívánják az ország pénzügyi kiszolgáltatottságát. Azt is gyakran hangoztatták, hogy „nem vagyunk rászorulva” külföldi segítségre, finanszírozásra. Mindezen eljárások és kommunikáció között a jelenlegi kormánypárt(ok) nem folytattak egyeztetést sem a többi, ellenzéki párttal, sem egyéb hazai szervezettel. A konszenzusos politizálásnak még a látszatát sem tartották fent. Egyedül kívánják megoldani a válságot az EU és Magyarország között.

2. A KÖZELMÚLT

Menjünk vissza a közelmúltba, és vizsgáljuk meg, voltak-e előzményei korábban, az 1989 után létrejött magyar demokráciában az ilyen fajta kommunikációnak.

2.1. ELŐZMÉNYEK A DEMOKRÁCIÁBAN

2.1.1. A sérelmi politizálás

A politikai elitet tehát ma általában áthatja a „sérelmi politizálásra” való hajlam, ami viszont csökkenti a demokráciában elvárható kompromisszumkészséget. Ez ugyanis annyit jelent, hogy valamilyen ok (például mellőzöttség, vádaskodás, elszenvedett és igazságtalan sérelmek) miatt valamilyen párttal, politikussal (hazai vagy külföldi) szervezettel megnehezül a párbeszéd. Ennek voltak az 1990-es években, de a 2000-es évek első évtizedében is látható jelei. A 2006-os elhíresült őszödi beszéd esete erre azért jó példa, mert elhangzása után szinte az egész politikai osztályon, de az egész társadalmon a megbántottság érzése lett úrrá: azt kérdezték az emberek egymástól is, vajon akkor hogyan is jutott hatalomra a szocialista párt? A sérelmi politizálásnak számos esetét mutatta fel a 2000-es évek első évtizedében az MDF, amely végül – talán nem utolsósorban ennek, de a kizárásoknak is köszönhetően – felbomlott.

A sérelmi politizálás olykor-olykor megjelenik nemzetközi téren is, amikor a kormányzó párt vagy pártok kifogásolnak egy nemzetközi szervezet valamilyen kelet-közép-európai országgal kapcsolatos megállapítását, jelentését. Erre leg-

utóbb jó példa volt Magyarország vonatkozásában a kommunikációs államtitkár nyilatkozata a Freedom House jogvédő szervezetnek a magyar média egyoldalúságát elmarasztaló álláspontjáról, aki szerint ez „jól illeszkedik a Magyarország-ellenes külföldi kampányhoz”.

Joggal merülhet fel a sérelmi politizálással kapcsolatban az a kérdés, vajon ez olyan *politizálási technika*, amely elhagyja a professzionalitás területét, és önsorsrontásba megy át, vagy pedig csupán *taktikázás*. Ahogyan a hazai és nemzetközi példák mutatják, valószínű, hogy az előbbi (de olykor-olykor lehet az utóbbi is).

2.1.2. A „veszekedős demokrácia”

Még korábban, az 1989-es rendszerváltozás után kialakult politikai helyzetben is számos olyan kommunikációs elem volt Kelet-Közép-Európában és Magyarországon, amely a kialakult válsághelyzetet nem vitában, hanem veszekedős hangulatban (olykor háborúval) kívánta megoldani.

Ennek a magyar helyzetnek a kommunikációjára használta a neves jogász-politológus Bihari Mihály a „veszekedős demokrácia” kifejezést. Miután megtörtént a békés rendszerváltozás – ahogyan az lenni szokott a politikában – az addig egyetértésben lévő felek nézetkülönbségei egyre világosabbá váltak. A plurális demokráciában az eltérő vélemények és azok kommunikálása természetes jelenség. Mégis, hamarosan olyan nagy lett az eltérés a különböző, újonnan létrejött politikai pártok és képviselőik között, hogy Bihari Mihály „veszekedős demokrácia” címmel volt kénytelen leírni a magyar helyzetet. A konfliktusok az évek során csak szaporodtak. Ezek komoly szakadásokhoz vezettek nemcsak az egyes pártok között, hanem a pártokon, a pártvezetésekben belül is. Számos belső pártszakadás történt. Például Antall József kizárta a pártból Csurka Istvánt, Dávid Ibolya eltávolította a pártalapító Lezsák Sándort, Orbán Viktor különvált korábbi párttársától és barátjától, Fodor Gábortól, Gyurcsány Ferenc eltávolodott a Mesterházi Attila által vezetett baloldali párttól. A sort pedig folytathatnánk a nemzetközi politikából is.

2.1.3. A magyar politika „stíluszavarai”

A magyar politikai stílus és kultúra jellemzéséről még az 1990-es évek elején írt tanulmányában Bihari Mihály azt írja, hogy számos okra vezethetők vissza a hazai politizálás stíluszavarai. A magyar politikai kultúrában és stílusban a „legkülönbözőbb politikai mentalitások, attitűdök, pozitív és negatív előítéletek, indulatok és érzelmek, sajátos intellektuális képességek, tudások halmozódnak össze és jelennek meg csoport minőségű, vagyis csoporthoz kötött politikai kultúraként”.

Bihari a következőképpen jellemzi az 1989 után kialakult magyar politikai kultúrát, illetve a stíluszavar főbb csomópontjait:

- sérelmi politizálásra való hajlam
- ultimátumpolitizálás (azaz a diktáló tárgyalások politikai stílusa)
- a politikai elit távolságtartása a társadalomtól
- erős hatalomkoncentrációra való törekvés
- az új integrációs elem: az ellenségtől körülvelt ország képzete (nacionálizmus)
- a megbízható klientúra kiépítése (a gazdaságtól a médiáig)
- a politikai küzdelem és harc heroizálása és terminológiájának használata
- múltba révedő politizálás és ikonok keresése
- a befelé fordulás, az elszigetelődés képzete („ellenséges tenger”)
- félelemkeltő és gerjesztő politizálás.

Mindez talán – mutandis mutatis – a mai politikai kommunikációra is ráillenek. A magyar politikai kultúrának ezeket a stíluszavarait Bihari Mihály „történeti gyökerűeknek” tartja. Menjünk akkor még inkább vissza a magyar politikatörténetben, vajon találunk-e hasonló jelenségeket korábban is a magyar politikában, azaz milyen folyamatos a válságos társadalmi jelenségek kezelése: konfliktusos, avagy konszenzusos jellegű-e.

2.2. ELŐZMÉNYEK AZ ÁTMENETEKBE

2.2.1. Kerekasztal-megbeszélések

A Kádár-féle politikai rendszerről a demokráciára való átmenet Magyarországon békésen zajlott. Ez többek között (a Petőfi Kör, az MSZMP-s reformkörök, az Új Márciusi Front, az egyes ökológiai mozgalmak stb. tevékenységén túl) annak az 1989 tavaszától ősziig tartó Nemzeti Kerekasztal-megbeszélések sorozatának köszönhető, amelyeket 1989-et megelőzően az akkor formálódó pártok, illetve mozgalmak folytattak egymással, a megegyezés reményében. A válságos helyzet megoldására ez a technika – nehézségei ellenére is – sikeresen zajlott. Az egymástól jelentősen eltérő politikai eszmeáramlatok (népi-nemzeti vonal, a liberális eszmeiség és a baloldali szociáldemokraták) ültek egy asztalhoz, hogy megtárgyalják Magyarország jövőjét. Ennek egyik fontos kérdése az volt, hogyan lehet majd biztosítani „Magyarország belső rendjének, biztonságának stabilitását, az intézményrendszer, az alkotmányos, demokratikus rend védelmét”. Az erre irányuló törekvések – kemény egymás közti és a két részre szakadt hivatalos MSZMP-s politikusokkal vívott viták után – nagyrészt sikeresebbek voltak. Olyan konszenzus alakult ki a legkülönbözőbb irányzatok között, amely lehetővé tette az *első fordulattól*, a modellváltástól a *második fordulatiig*, a rendszerváltásig tartó békés átmenetet.

2.2.2. *Bibó Emlékkönyv konszenzuseresése*
(azaz a nemzeti egység vagy annak látszata?)

Ha továbbmegyünk vissza a magyar politikatörténetben, azt látjuk, hogy a harmadik magyar demokrácia megteremtését közvetlenül megelőző időszakban egyetértés, konszenzus alakult ki a legkülönbözőbb magyar ellenzéki mozgalmak, illetve pártok képviselői között abban a kérdésben, hogy a Kádár-rendszer évtizedei után miként, milyen formában kell létrehozni az új típusú demokráciát. Ennek az egyetértésnek egyik korábbi bizonyítéka – a kerekasztal-tárgyalásokon túl – a kéziratban 1981-ben „megjelent” *Bibó Emlékkönyv*. Ebben a legkülönbözőbb irányzatú gondolkodók, értelmiségiek, későbbi politikusok mondták el véleményüket a politika és a demokrácia jellegéről, arról az irányról, amit hazánknak követnie kell egy rendszerváltozás esetén. Ott volt benne Csurka István, Csoóri Sándor, de Konrád György és Eörsi István is, azaz a legkülönbözőbb politikai irányultságú írók, költők.

Szabó Miklós az *Emlékkönyvet* méltatva azt írja, hogy „Bibónak mint hagyománynak a jelentősége nem merült ki abban, hogy megteremtette az aktuális másként gondolkodó magatartás történeti folytonosságát; Bibó átfogó hagyománnyá vált: a másként gondolkodás minden hazai árnyalata vállalja és magáénak vallja. Ezt a szélességet dokumentálja az *Emlékkönyv* hetvenhat szerző felvonultatásával.” Mégis, mi kötötte össze a szerzőket? Szabó Miklós ezt mondja: „a kötet sok szerzője sokféle felfogást tár az olvasó elé; egymáshoz képest is sok mindenben másként gondolkodnak tehát. Mi az, ami mégis összefogja őket, amiben ugyanúgy gondolkodnak másként? Úgy hiszem: abban, hogy nem vállalják a sztálinizmussal való kontinuitást, s hogy olyan magyar jövő mellett kötelezik el magukat, amelynek hagyományai között ez a történeti képződmény nem kaphat helyet”. Az elutasítás mellett volt közös gondolati irány is a szerzők között: elutasították az antidemokratizmust, a „mindent kimagyarázó, körülíró jelző nélkül kimondott diktatúrát”. „Egybefűzi őket az eltökéltség, hogy minden jövőbeli új társadalmi állapotot, új társadalmi formációt kizárólag demokratikus úton kívánnak elérni.” Ez akkor egy ellenzéki, „másként gondolkodó” pozícióból még lehetségesnek látszott.

Legutóbb Kis János adott interjút a HVG.Hu-nak az *Emlékkönyv* szerkesztéséről. Visszaemlékezése szerint a felkérést a „másként gondolkodók” közül senki sem utasította vissza (egyedül Huszár Tibort nem fogadták be). Kis János szerint a „hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján fellépő politikai irányzatok mindegyike a magáénak érezhette. Az emlékkönyv azt demonstrálta, hogy a Bibóhoz való kötődés az eltérő világnézetű csoportokat egymással is kapcsolatba hozhatja, közös platformul szolgálhat együttműködésük számára”. Újabb „Bibó-reneszánsz” csak akkor következhet be, ha „a jobb- és baloldal ismét keresi majd a kiegyezés lehetőségét”, hiszen ő igazi „integráló személyiség” volt. A probléma éppen ez: elve-

szett ez az illúzió és odaveszett az 1989-es rendszerváltozásnál a bibói eszmeiség és visszatért – a politikai mezőben – a két háború között már megtapasztalt népi-urbánus szembenállás. A történelmi gyökerekhez való visszatérés jelenségét pedig más, hozzánk közeli országban is meg lehet(ett) figyelni.

2.2.3. *Konszenzus és vita a magyar demokráciáról (1945–1948)*

Már a második magyar demokrácia II. világháború utáni történetének kezdetén vita folyt a magyar demokrácia jellegéről Bibó István és Lukács György között. A vita lényege a körül zajlott, vajon válságban van-e a demokrácia, vajon kell-e félni az embereknek a „népi demokrácia” viszonyai között vagy sem. A vita Bibó Istvánnak a *Valóság* című folyóirat 1945. október–decemberi számában megjelent *A magyar demokrácia válsága* című írása kapcsán alakult ki. Maga a vita 1946 januárjában zajlott le, és még akkor megjelent, szintén a *Valóság* hasábjain. A vitát kiváltó kérdés, amit Bibó vetett fel, ez volt: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem.” Nem fér kétség ahhoz, hogy a vitapartnerek mindketten egyértelműen demokráciapártiak voltak, még Lukács is, aki Bibótól lényegesen eltérő álláspontot képviselt. Bibó annyival realistább Lukácsnál, hogy a *lehetőség szintjén* mindig számon tartotta a társadalom diktatórikus eltorzulását, mégis vérbeli demokrataként reménykedett, hogy erre nem kerül sor. A lukácsi, optimistább álláspontot nehezebb értelmezni, de végeredményben ő sem gondolta, hogy a demokrácia elfajulhat, hiszen a *Blum-tézisektől* fogva hitt a demokrácia és a szocializmus azonosíthatóságában. Rendkívül szimpatikus a mai olvasó számára Bibó *erkölcsi magatartása* a kérdés tárgyalásakor. *Konszenzuson alapuló demokráciát* akar: „a demokráciához a népnek tudatában kell lennie valaminek, [...] annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik”. Ugyanakkor kifogásolta a kommunisták kizárólagosságra való törekvését és a direkt akciókat, miközben a kommunikációban a megegyezés fontosságát, a konszenzust ismételtették. Bibó már ekkor látta, hogy a politikai kommunikációban elválik egymástól a szó és a tett. Ez a politológus-filozófus szerint a realitásérzék eltorzulásához vezetett. Nem az egyik alapvető politikaelméleti összefüggést fogalmazza meg ezzel Bibó? Úgy véljük: igen. Hiszen a szó és a tett különválása mély válságot képes előidézni, és a kommunikációban ez rögtön át is jön. Félelem uralkodott el a magyar társadalmon, az embereken. A Rákosi-rendszer hazug politikája vezetett az 1956-os forradalomhoz is. A diktatúra kommunikációja azonban nem tévesztheti meg az embereket, akik sokáig képesek csendben túrni, majd – adott pillanatban – a helyzet már eszkalálódik, és uralhatatlanná válik a politikai elit részéről.

3. A RÉGMÚLT

Vannak-e még ezeknél is régebbi gyökerei a magyar politizálásnak? Hogyan, milyen morális és kulturális identitással, milyen pszichikai attitűddel vesznek részt a magyar politikusok (és hétköznapi emberek) a közéletben? Válságos helyzetben hogyan reagálnak a kialakult társadalmi-politikai helyzetre? Láthatók-e a magyar politizálás jellegében a folyamatosság jelei?

3.1. BIBÓ ISTVÁN ÉRTELMEZÉSE A MAGYAR POLITIKAI KULTÚRA JELLEGÉRŐL

Erre a magyar múlt elemzése során Bibó Istvánnál kitűnő válaszokat találunk. Kiindulópontja történeti jellegű, amennyiben arról ír, hogy a magyar politikai elit gyakran a „zsákcuc magyar történelem” bűvöletében élve politizál. Az „eltorzult magyar alkat” is ennek a történelmi körülménynek köszönhető.

Bibó szerint az igazi, polgári demokrácia hiánya miatt a Közép-Kelet-Európa népeit az *egyensúlyozatlanság* és az ebből a „valóságos élményből” származó „politikai hisztéria valamiféle fajtája” jellemzi. A „valóságos élmény” és a politikai hisztériát pedig az váltotta ki, hogy ebben a térségben az állami és nemzeti határok nem estek (esnek) egybe. Ebből nemzeti, intézményi és egyéni szinten is egyfajta „egzisztenciális bizonytalanság” következett. A válságokról válságokra haladó társadalmi mozgás állandósuló félelmet gerjeszt, és ez új szabályok bevezetését okozta: a „közsabadságok megkurtítását, a cenzúrát, az ellenség »bérenceinek«, az »árulóknak« a keresését, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetését”. Ennek megvalósítása érdekében jött létre a „hamis realista” politikus típusa, amelyet „bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság” jellemez. Ennek a folyamatnak volt a következménye a kormányhatalomhoz „hű alattvalók” rétegének kialakulása, amely visszaesést jelent mindig egy demokrácia előtti állapotba, hiszen ekkor a „társadalom a bajoktól való megmenekülését nem a törvényektől, a kormány hatékony ellenőrzésétől és az állampolgárok politikai értelmességétől várja, hanem az államfő, a személyes hatalom kegyes jóakaratától és bölcs elhatározásától”. Mindennek megfelelően az országban egy „zűrzavaros és hamis kategóriákkal dolgozó *politikai publicisztika*” jön létre, amely az „öndokumentációt és az önigazolást” szolgálja. Ezeket a módszereket és elveket áthatják a „vágyak és realitás diszkrépanciájának jellegzetes ambivalens lélektani tünetei”. Erre lehet példa a „túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás”, a „teljesítmények állandó hangsúlyozása és teljesítményeink valódi értékének feltűnő csökkentése”, a „morális igények és a morális felelőtlenség” hangsúlyozása. A kelet-közép-európai nemzetek – így a magyar is

– „egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban olyan csüggedten tudja magára alkalmazni a »kis nemzet« vagy a »vesztes nemzet« megjelölést”. Így jön létre a „romantikus hazafi” típusa is, amely lassan-lassan „antidemokratikus nacionalista” típusá deformálódott, aki a „nemzeti végveszedelem állandó érzésében él”. Bibó észrevette, hogy összefüggés van a magyar lélek, a morál és a politikai kommunikáció között. Ráadásul olyan jellemzőket ír le még 1944-ben, ami szinte a mai napig észrevehetően – mutatis mutandum – jelen van a magyar politikai kommunikációban.

4. ELMÉLETI KONKLÚZIÓK

Hogyan függ össze identitás – politikai kultúra – morál – kommunikáció a (kelet-közép-európai és) magyar társadalomban?

Az identitás válsága okozza a válság kommunikációjának skizofréniáját. Az identitás (Kelet-Közép-Európában talán szorosabban, mint Európában másutt) összefügg a politikai és morális kultúrával. A politikai stílusban, a politika kommunikációjában az adott párt, pártszövetség vagy adott politikus (ami nem ugyanaz, mert egy párton belül is lehet eltérő politikai kultúrával rendelkező személy) *identitása*, hovatartozása és egyénített politikai kultúrája (*civic culture*-je) fejeződik meg vagy fejlődik ki.

Így függ össze identitás – politikai (és morális) kultúra – kommunikáció egymással. Lényeges, hogy egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a 20. században *tizenegy radikális rendszerváltás volt*, maga az egyéni, kollektív és pártidentitás válik kétségessé. Az állandóan változó társadalmi-gazdasági és politikai alapon olyan társadalmi (és egyéni) morális attitűdök és tudatok jönnek létre, amelyek önmagukban is sok esetben a válság jeleit mutatják. Ezt pedig a külső társadalmi-politikai válságok (amelyek időnként meglepik az embereket) felerősítik. Az egyéni (vagy csoport-) identitások válsága általában a morálban és a kultúrában, jelesül a politikai kultúrában is megjelenik. Ez a többszörösen válságokkal megterhelt skizofrén állapot befolyásolja Kelet-Közép-Európában a politikai pártok kommunikációját. Nyugat-Európában, ahol radikális rendszerváltás „csak” a demokráciákat leváltó totális rendszerek kiépülése jelentette a 20. században, az individuum válsága szintén megterhelte a morált és a politikai kultúrát, a politikai kommunikációt. Ez a terheltség azonban nem is hasonlítható – mélységében – a kelet-közép-európai „kisállamok nyomorúságához”. Ez utóbbiakban ugyanis már a rendszerváltások következtében beállott egyéni identitásváltások és morális meghasonlottságok is megterhelték a civil szféra kialakulását, a politikai (és morális) kultúrát és mindennek a kommunikációját. Jellemző példa erre az állandóan változó jelképrendszer vagy a példaként állított magyar történelmi személyiségek állandóan változó arcképcsarnoka és ennek

kommunikációja (Tisza István vagy Károlyi Mihály, Ságvári Endre vagy József Attila stb.). Példát a térség más országaiból is lehetne bőven hozni.

Tehát a válság és annak kommunikációja többretegű és bonyolult összefüggéseket feltáró elemzést igényel.

Hungarian Political Technique and its Historical Roots

Has the Hungarian political technique a definite style or is it like any other European one? Analyzing the present financial-economical-political crisis, we can see that Hungarian identity, morality and political culture are in close connection with the type of political communication. If we analyze the communication of the Hungarian political élite, we can see that immediately after the change of regime in 1989 the characteristic feature of Hungarian politics were the separation of people and élite, the aspiration to a strong concentration of power, the politics of insult, the idea of a country surrounded by enemies. In exceptional events (like the meeting in Lakitelek, round-table debates, the memorial book on Bibó), some moments of consensus can be observed. The acclaimed Hungarian political scientist István Bibó described the earlier Hungarian political style as conflictual and typical of „political hysterics”.

Keywords: crisis, globalization, communication, victimism, consensus, identity, Bibó István